

Het succesverhaal van de IJsvogel in Gooi en Vechtstreek in de periode 1995 – 2005

IJsvogels zijn voor vogelaars altijd bijzondere waarnemingen geweest. Je zag ze niet zo vaak, zeker niet in Noord-Holland. In onze regio had je wat meer kans, maar het bleven waarnemingen die je in je vogeldagboekje onderstreepte. En...., broedgevallen waren al helemaal bijzonder! Wat is er gebeurd met de IJsvogel in de afgelopen jaren?

Jelle Harder

In eerdere publicaties in De Korhaan (zie literatuurlijst) heb ik uiteengezet hoe het de broedende IJsvogels in het werkgebied van de Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken is vergaan tot en met 2001. Om de draad weer op te pakken en het geheugen te activeren eerst een korte terugblik, daarna de laatste ontwikkelingen in onze regio.

Situatie tot 1990

In geheel Noord-Holland werden tussen 1960 en 1990 nooit meer dan 10 broedparen tegelijk in een jaar vastgesteld (Ruitenbeek *et al.* 1990). Dat was in 1983 met 2 paar in de Vechtstreek, 7 paar in het Gooi en 1 paar bij Haarlem. In onze eigen avifauna ‘Vogels tussen Vecht en Eem’ (Jonkers *et al.* 1987) worden voor het Vechtplassengebied broedende IJsvogels een uitzondering genoemd. Als mogelijke reden daarvoor wordt gewezen op het vrijwel ontbreken van goede nestplaatsen. Over het Gooi wordt gemeld dat de soort er vanaf de jaren dertig een traditionele broedvogel is op de 's-Gravelandse landgoederen met jaarlijks gemiddeld 3 paar en in gunstige jaren zelfs 5 paren. In het noorden van het Gooi tussen de relatief rustige landgoederen huizen jaarlijks 2-3 paren IJsvogels. Het totaal voor het Gooi bedroeg daarmee jaarlijks dus 5-8 paar. Exacte cijfers per jaar voor de regio of delen daarvan worden in de Avifauna niet genoemd. Landelijke tellingen geven aan dat in geheel Nederland tussen 1960 en 1990 het aantal ijsvogelbroedparen schommelde tussen circa 10-250.

Periode 1990 tot en met 2001: een nieuwe trend?

In 1992 maakte ik een publicatie voor de vogelwerkgroep met als titel ‘Vogels zien en beschermen’. Daarin werd onder andere voor de IJsvogel voorgesteld in de regio speciale

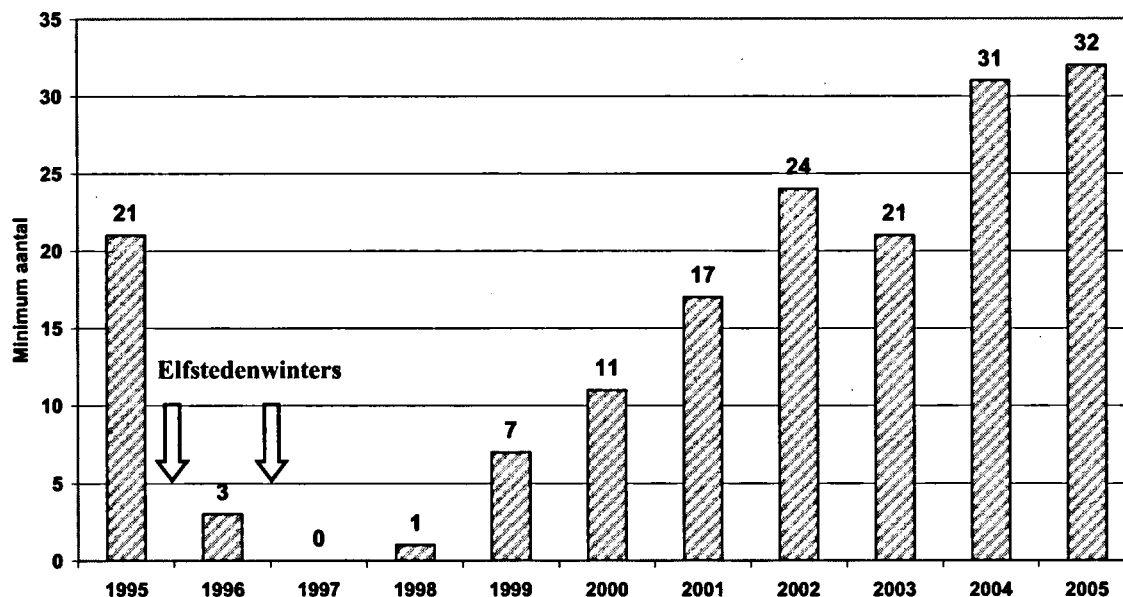
ijsvogelwanden aan te leggen (Harder 1992). Doel hiervan was IJsvogels meer broedplaatsen aan te bieden dan er toen voorhanden waren. IJsvogels hebben namelijk een hoge rechte oever nodig die niet begroeid is. In de kale grond graven ze met hun snavel en poten een nestgang; aan het eind ervan worden de eieren gelegd. In 1991 werden al enkele voorbeeldwandjes gemaakt, waarvan er in 1992 direct één bezet was. Dat was het begin van de vele wanden die nog zouden volgen.

Om het succes of falen van de aangelegde ijsvogelwanden te weten werden de wanden natuurlijk gecontroleerd. Dat leidde er mede toe dat ik vanaf 1995 besloot in het gehele werkgebied van de Vogelwerkgroep Het Gooi e.o. het totale broedbestand van de IJsvogels te gaan bijhouden. Tot mijn grote verbazing kwam het aantal broedende IJsvogels in 1995 uit op 21 paar in Gooi en Vechtstreek (Figuur 1). Een recordaantal!

In de ‘Broedvogels van Noord-Holland’ (1990) staat dat er jaarlijks waarschijnlijk 3-6 paar IJsvogels in de provincie broeden (een lager aantal dus dan hiervoor genoemd uit Vogels tussen Vecht en Eem: 5-8 paar alleen al voor het Gooi). Toegevoegd wordt: “Gezien de ontwikkelingen van de Nederlandse broedpopulatie valt niet te verwachten dat de stand van de IJsvogels binnen Noord-Holland op korte termijn sterk zal veranderen”. Slechts vijf jaar later blijkt deze stelling door de IJsvogels hard te zijn onderuitgehaald. Gelukkig maar.

Figuur 1. IJsvogelbroedparen in Gooi en Vechtstreek

Naderhand bleek er voor geheel Nederland in 1995 een recordaantal paren (246) te zijn geweest. Jammer was natuurlijk dat niemand in onze omgeving de toename van het aantal paren tot 1995 heeft kunnen registreren. Mijn jubelstemming (en die van vele ijsvogelliefhebbers) bereikte in de twee jaar daarna helaas wel een dieptepunt. Twee strenge winters deed het aantal broedparen hier kelderen

naar 0 paar in 1997! De IJsvogels konden weer opnieuw beginnen. Blijven strenge winters uit dan zijn IJsvogels in staat in ongeveer vijf tot zeven jaar weer terug te keren op het eerdere aantal broedvogels. Gelukkig gebeurde dat inderdaad, het lukte de IJsvogels weer op te klimmen tot dat hoge aantal. Dat was al in 2001. De landelijke trend was dezelfde als in onze regio (Tabel 1).

Tabel 1. Aantal ijsvogelparen in 1995 t/m 2005

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Gooi en Vechtstreek	21	3 - 5	0	1	7 - 10	11 - 13	17 - 23	24 - 31	21 - 22	31 - 35	32 - 38
Nederland geteld	246	43	21	52	90	263	MKZ ¹⁾	616	281	494	²⁾
Nederland geschat	375-425	70-90	35-50	70-90	125-175	275-315	375-425	650-700	400 - 450	550 - 600	²⁾

¹⁾ MKZ = MKZ-uitbraken (Mond- en Klauwzeer). Hierdoor konden veel gebieden niet of ten dele worden geïnventariseerd.

²⁾ Deze gegevens zijn nog niet beschikbaar.

Opvallend was echter dat het er op leek dat het hoge aantal van 1995 (21 paar) mogelijk geen uitzondering meer zou zijn. Zou de soort zich, ook landelijk, kunnen handhaven op dit niveau? Gezocht naar de redenen van de toename waren de antwoorden al eerder geconstateerd: De afgelopen jaren was het oppervlaktewater veel schoner en helderder geworden. Voor IJsvogels een voorwaarde om vis te kunnen vangen. Daarnaast durf ik vast te stellen dat mede dankzij het maken van ijsvogelwanden in ons werkgebied IJsvogels nu meer mogelijkheden hebben om te broeden. Uit de feiten blijkt dat ze daar sinds 1992 dankbaar gebruik van maken (zie verder bij IJsvogelwanden en hun nut).

Periode 2002 tot en met 2005: de trend een niveau hoger?

Uit de inventarisatiecijfers vanaf 2002 is op te maken dat de ingezette trend naar een aantal van 20-25 broedparen in de regio zich handhaaft tot 2004. Vanaf dat jaar lijkt het of er een nieuwe sprong vooruit wordt gemaakt. De aantallen stijgen tot boven de 30 paar. Zulke aantallen zijn hier nog niet eerder vertoond. Het jaar 2005 is een absoluut topjaar voor de regio! (Figuur 1 en Tabel 1). De nieuwe toename is ook nu voor een deel toe te schrijven aan weer extra gemaakte ijsvogelwanden. Toch moet ik deze euforie een beetje temperen. Dankzij voortdurend aandacht voor het doorgeven van waarnemingen (in 2005: ± 125)

en informatie die duidt op broedende IJsvogels, moet ook enige rekening worden gehouden met een 'waarnemerseffect'. Meer aandacht voor een bepaalde soort levert in de regel ook meer gegevens op. Het waarnemerseffect komt vooral door de incidentele broedgevallen die bekend worden uit de 'losse' waarnemingen. Daarin ben je vaak afhankelijk van de toevalligheid dat iemand ergens wat ziet en doorgeeft. De bekende broedplaatsen en alle wanden worden al jaren goed in de gaten gehouden. Dat is een soort constante factor bij de inventarisaties.

Op grond van de cijfers nog een handvol waarnemingen, die mogelijk met broedvogels te maken hebben en de aanwezigheid van geschikt broedbiotoop is de conclusie gerechtvaardigd dat in het werkgebied van de Vogelwerkgroep Het Gooi e.o. in 2005 zeker 40-50 paar IJsvogels gebroed hebben.

Een kort onderzoek dat ik vorig jaar hield naar de situatie in de provincie leverde tenminste 52-62 getelde broedgevallen op voor 2004. In 2005 zullen de getallen ongeveer het zelfde zijn geweest. Een schatting van het totale aantal in geheel Noord-Holland zal vermoedelijk uitkomen op 65-80 paar IJsvogels. Een ongekend hoog aantal.

Omdat het met de IJsvogels zo goed gaat is bij de herziening in 2004 van de Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels de soort niet meer als bedreigd beschouwd en kon van de lijst worden gehaald. In dat zelfde jaar was er een Birdlife publicatie 'Birds in Europe' met een Europese Rode Lijst van Vogels. Op deze lijst heeft de IJsvogel wel een bedreigde status. Reden genoeg dus om blijvende aandacht voor deze vogelsoort te houden.

Situatie in de Vechtstreek vroeger en nu

Zoals eerder genoemd broedden er in het verleden (1960-1990) nooit meer dan tien paar IJsvogels in Noord-Holland. En hiervan was dan een enkel paartje bekend uit de Vechtstreek. Uit de tijd van vóór 1960 is nauwelijks wat bekend. De perioden waarover in dit verband gesproken wordt zijn vooral de jaren dertig, veertig en vijftig. In die tijd moet het water veel schoner geweest zijn dan bijvoorbeeld vanaf de jaren zestig en zeventig. Het is goed te bedenken dat het aantal vogelaars en onderzoekers in die tijd ook minder was dan nu. De broedgebieden zullen ook toen niet al te intensief zijn onderzocht. Op dit moment zijn er echter geen

aanwijzingen dat het tot 1960 veel beter gesteld was met broedende IJsvogels in de Vechtstreek. Het minder schone water werd terecht nog al eens opgevoerd als remmende factor op de aanwezigheid van broedende IJsvogels, maar in een vroegere tijd met wel schoon water moeten er ook andere oorzaken zijn geweest voor de afwezigheid. Het ontbreken van goede nestgelegenheden speelt daarbij een rol in de Vechtstreek. Wat is hiervoor dan de verklaring dat dit aan het einde van de vorige eeuw aan het veranderen is?

Kortenhoefse Plassen, begin 1900

Als je oude foto's en schilderijen van de Vechtplassen bekijkt uit de periode 1900-1950, is te zien dat in de dorpen en het landschap doorgaans een lage en spaarzame begroeiing aanwezig was. Landjes waar gras en riet groeiden werden gemaaid; bomen of struiken kregen zo weinig kans.

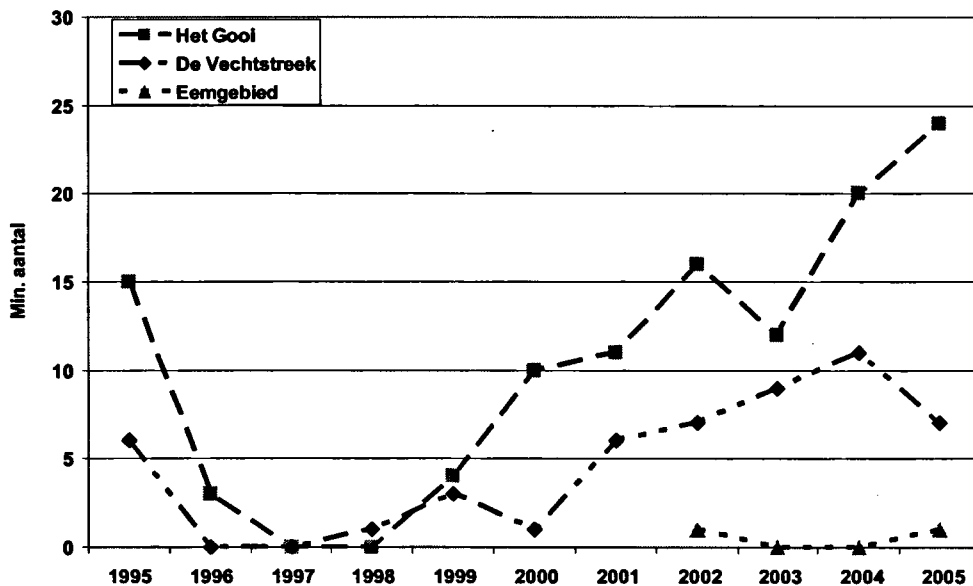
Nabij Ankeveen, begin 1900

Op plaatsen waar wel bomen stonden zal het hout regelmatig weggezaagd zijn als geriefhout (brandhout, bezems, stelen voor gereedschap).

De meeste bomen kregen niet veel gelegenheid tot maximale grootte uit te groeien. Nadat door de stijgende welvaart dit geriefhout niet meer nodig was en er veel minder of niet werd gemaaid, bereikten veel meer bomen een respectabele hoogte en dikte. Daarna kon het gebeuren dat dikke, zware bomen, die aan de oever stonden bij flinke stormen omwaaiden. Met een beetje geluk kwam de wortelkluit dan direct langs het water te liggen. En juist die wortelkluiten zijn in het Vechtplassengebied de plaatsen waarin IJsvogels hun nestgangen

kunnen graven. Nu strenge winters de laatste jaren uitblijven is het voor de eigenaren en beheerders van de bosopslag op de legakkers en dergelijke veel moeilijker de groter wordende bomen regelmatig af te zetten. Immers, doorgaans gebeurde dat vanwege het gemak over het ijs. Onderhoud kost nu veel meer moeite en tijd. Mijn conclusie is dus dat mede door de verbossing van het plassengebied de IJsvogels meer kansen hebben gekregen. De toegenomen aantallen in de Vechtstreek geven hiervoor een indicatie (Figuur 2).

Figuur 2. Verdeling broedparen per streek 1995 - 2005

Situatie in Het Gooi vroeger en nu

Bij een vergelijking voor Het Gooi tussen vroeger en nu kan ook gedacht worden aan de jaren tot 1990 en de periode daarna. Gemeld werd al dat in het totale Gooi vroeger jaarlijks 5-8 paartjes broedende IJsvogels werden vastgesteld. In 1995 waren dat 15 paar, tussen 2000 en 2004 circa 10-20 paar en in 2005 minimaal 24 paar (Figuur 2).

Deze geweldige toename is niet toe te schrijven aan slechts één aspect. Meest voor de hand liggend is natuurlijk het uitblijven van strenge winters maar vóór de 'Elfstedenwinters' van 1996 en 1997 bedroeg het aantal paren ook al 21. Een andere reden zal te maken hebben met het uitbaggeren van de vele zanderijsloten in de regio en de grachten van de vesting Naarden. In schoner water leven meer vissen en deze zijn ook zichtbaarder voor de IJsvogels. Regionale en landelijk toename van het aantal IJsvogels zal er ook toe leiden dat na de kerngebieden van

de soort ook andere geschikt geworden terreinen worden bevolkt. Bedenk daarbij dat er de afgelopen 15 jaar ijsvogelwanden zijn aangelegd en de toename is waarschijnlijk geheel verklaard (zie ook hierna).

IJsvogelwanden en hun nut

Uit bovenstaande teksten is duidelijk dat er regelmatig nieuwe broedwanden voor IJsvogels worden gerealiseerd. In 1995 waren er 11 wanden beschikbaar en in 2000 24 wanden. Van 2002 tot en met 2005 zijn er 46 bijgemaakt met het grootste aantal in 2005: 27 nieuwe ijsvogelwanden.

Per eind maart 2006 zijn er in het gehele werkgebied van de Vogelwerkgroep Het Gooi e.o. 105 wanden gebruiksklaar (in de Vechtstreek: 35, Het Gooi: 68, het Eemgebied: 2). Ze zijn verdeeld in 91 afgestoken stukjes oever, 13 wortelkluiten van een omgewaaide of omgetrokken boom en één wand is gemaakt van kleine

wortelstronken, aangevuld met aangevoerde aarde. In deze laatste wand zit ook een kunstnest. Voor alle duidelijkheid: dit zijn wanden die onderhouden en gecontroleerd worden.

De ijsvogelwanden bevinden zich vooral op forten (5), landgoederen (9), vesting Naarden, oude ijsbaan, bosgebied, rivier, haven, kanaal en gemeentelijke waterpartijen aan de rand van woonwijken. In totaal zijn ze verdeeld over 41 terreinen en locaties. Op de meeste terreinen bevinden zich 2-3 wanden en maximaal 6. In de praktijk betekent het dat een terrein meestal geschikt is voor één soms twee ijsvogel-territoria.

Als we naar het gebruik van de wanden in 2005 kijken is de conclusie dat van de 30 terreinen er 17 bezet waren met in totaal 18 paar IJsvogels. Het aantal IJsvogels dat broedt in door vrijwilligers gemaakte wanden is dus een belangrijk deel (56 %) van de minimaal 32 broedparen in het gehele onderzoeksgebied. (Ter vergelijking: in 2002 was dat 62 %, in 2003: 57 % en in 2004: 52 %).

IJsvogelwerkgroep

De laatste jaren zijn steeds meer mensen bij het ijsvogelwerk betrokken geraakt. Gezien de omvang er van is het niet meer mogelijk het alleen te doen. Daardoor is dit werk echter nog leuker geworden. Je kennis overdragen en anderen daar deelgenoot van maken geeft veel plezier in deze hobby. Het is steeds weer genieten als mensen willen helpen met het maken, controleren en onderhouden van de wanden. De speciaal gemaakte IJsvogelhandleiding is hierbij van grote waarde (Harder 2004).

Om de organisatie naar buiten toe een gezicht te geven is op 28 februari 2005 officieel de IJsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek opgericht. De werkgroep is gewoon onderdeel van de vogelwerkgroep. Er zijn nu 26 mensen actief betrokken bij de controle en onderhoud.

Interessante zaken

- In Gooi en Vechtstreek is de gemeente Naarden al jaren koploper met het meeste aantal ijsvogelpaartjes. In 2005 14-15 paar! 's-Graveland was tweede met 6-7 paar (Tabel 2).

Tabel 2. IJsvogelbroedparen per gemeente in 2002 t/m 2005

	2002	2003	2004	2005		2002	2003	2004	2005
De Vechtstreek					Het Gooi				
Muiden	1	0	1		's-Graveland	4 - 6	3	7	6 - 7
Weesp	0 - 1	0	0	0	Naarden	7	5 - 6	11 - 12	14 - 15
Ned. den Berg	1 - 2	0	1	1	Hilversum	3 - 4	3	1 - 2	3 - 4
Vreeland		1	2	1	Huizen	2	1	1	1
Loenen a/d Vecht			1	0	Subtotaal	16 - 19	12 - 13	20 - 22	24 - 27
Nieuwersluis		1	1	1	Eemgebied				
Ankeveen	2 - 3	1	1 - 2	1 - 2	Eemnes	1	0	0	1
Kortenhoef	2 - 3	3	1	1	Eembrugge				0 - 1
Loosdrecht	1	3	3 - 4	2	Subtotaal	1	0	0	1 - 2
Subtotaal	7 - 11	9	11 - 13	7 - 8	Totaal	24 - 31	21 - 22	31 - 35	32 - 37

- Tijdens een vaartocht op 21 november 2004 op het Naardermeer werden door Rombout de Wijs en mijzelf 7 verschillende IJsvogels gezien.
- In Bussum werd in februari 2005 een kunstnest geplaatst. Tot een broedgeval is het (nog) niet gekomen. Een Naarder heeft m.b.v. de IJsvogelhandleiding bij zijn huis in Frankrijk een kunstnest gemaakt.
- In maart 2005 werden bij het vernieuwen van een brug aan het Hollands End in Ankeveen twee dode IJsvogels onder de brug gevonden.
- Begin 2004 werd bij het Tienhovens Kanaal de 100^e ijsvogelwand in de provincie gemaakt. In 2005 broedde de IJsvogel hierin. Voor het eerst broedde er ook een IJsvogel langs de Gooijergracht.
- Bij vergravingen in het natuurontwikkelingsgebied Cruysbergen zijn voorzieningen getroffen om IJsvogels in de toekomst nestgelegenheid te bieden.
- Eind maart 2006 zijn langs de Vecht tussen fort Uitermeer en De Nes niet minder dan 18

nieuwe wanden gemaakt op 7 verschillende locaties. De uitvoering gebeurde door Landschap Noord-Holland en werd betaald door Waternet (vroegere DWR) in het kader van het Restauratieplan Vecht. (Voor de controle en onderhoud hiervan kunnen vrijwilligers zich nog bij ondergetekende aanmelden).

- Het doorgeven van ijsvogelwaarnemingen - vooral van het Vechtplassengebied- blijft voor dit onderzoek van groot belang. Hoe meer waarnemingen hoe duidelijker het beeld wordt. Vooral gegevens van maart tot augustus zijn van belang om de broedvogelstand te bepalen.
- De Ijsvogelhandleiding van Landschap Noord-Holland is nog steeds te koop. Maak € 4,50 over op giro 263 53 73 t.n.v. Landschap Noord-Holland te Castricum o.v.v. Ijsvogelhandleiding.
Gratis downloaden kan ook via

www.landschapnoordholland.nl/publicaties.php

Plannen

Een actieve werkgroep heeft altijd plannen. Zo is het idee om ook in 2006 op verschillende plaatsen in Het Gooi aanvullend nog enkele wanden te maken. Het Gooi is dan aardig voorzien. Interessant zou ook zijn meer onderzoek te doen naar het voorkomen van Ijsvogels in het Eempoldergebied en de Eem, op de grens van ons werkgebied. Wie meldt zich? Over het voorkomen van Ijsvogels op de verschillende Vechtplassen is nog veel te weinig bekend. Mensen die gericht hieraan aandacht willen geven kunnen zich bij mij opgeven.

Dankwoord

Na lezing van dit verhaal zal het duidelijk zijn dat voor het tot stand komen ervan de hulp nodig is van velen. Daarom dank aan de leden van de Ijsvogelwerkgroep die de wanden controleren en onderhouden en dank aan allen die mij de vele waarnemingen leverden. Veel dank ook aan de particuliere terreineigenaren en terreinbeheerders die altijd hun medewerking gaven en enthousiast zijn over deze activiteiten.

Literatuur

Harder, Jelle. 1992. Vogels zien en beschermen. Uitgave 79. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, Hilversum.
Harder, Jelle. 1997. Gooi en Vechtstreek bieden Ijsvogel overlevingskansen. *De Korhaan*, 31 (5): 157-160.
Harder, Jelle. 1999. Broedende Ijsvogels terug in Het Gooi en de Vechtstreek. *De Korhaan*, 33 (5): 115-116.
Harder, Jelle. 2001. Broedende Ijsvogels in Gooi en Vechtstreek 1995-2001. *De Korhaan*, 35 (5): 120-122.
Harder, Jelle. 2004. Ijsvogelwanden, aanleg, controle en onderhoud. Landschap Noord-Holland, Castricum.
Jonkers, Dick A., Rob A. Kole & Jaap Taapken. 1987. Vogels tussen Vecht en Eem. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, Hilversum: 255-256.
Ruitenbeek, Wim, Kees (C) J. G. Scharringa en Piet J. Zomerdijs. 1990. Broedvogels van Noord-Holland. Stichting Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland i.s.m. provinciaal bestuur van Noord-Holland, Assendelft: 308.

Jelle Harder, Oude Amersfoortseweg 56, 1213 AE, Hilversum, 035-6937858, jelleharder@hetnet.nl

